

Vereenigde Christelijke Stemmen (6 pagina's). Op dit vlak kan een opmerking van dr. J. Hartog, doopsgezind predikant, historicus én Groninger het nu ontstane beeld wat bijstellen. Hij maakte die in de eerste jaargang van *Geloof en Vrijheid* – we zijn dan overigens al in 1867: '(...) en Doedes en De la Saussaye verlangen noch ter regter noch ter linkerzijde te staan. Het is een feit dat wij met blijdschap begroeten als een gelukkig verschijnsel. Het confessionalisme wordt, voor zo ver ik weet, aan geen van onze hoogeschoolen verdedigd; integendeel, het beginsel van het vrije onderzoek wordt er krachtig uitgesproken'. Het lijkt me, dat Hartogs stelling bij een evenwichtige invulling van het tijdschriftenpanorama in de jaren vijftig van de 19e eeuw over het hoofd gezien kan worden. Broeyer heeft weliswaar een mooi voorlopig overzicht gegeven, maar de verfijning moet nog volgen. Het signalement van bovengenoemde bundel werd hier voornamelijk 'opgehangen' aan het inleidende en het slotartikel. Daartussen staan echter ook veel wetenswaardige zaken. De redactie van het *Jaarboek* legt eer in met deze uitgave.

Rienk Klooster, *Groninger Godgeleerdheid in Friesland, 1830-1872*, Fryske Akademy, Ljouwert 2001 (FA-nr. 913), 420 p., ISBN 90 6171 913 5, Nlg 55,00 (Euro 24,95).
– Lodewijk Winkeler

Geschiedenis van de theologie gaat over grote namen – wij zijn dat zo gewend. Berkhof, Kuitert, Schillebeeckx, theologen wier namen veel worden genoemd, en van wie vervolgens meestal voetstoots wordt aangenomen dat zij invloedrijk zijn geweest. Op een wat langere termijn wordt theologiegeschiedenis een geschiedenis van stromingen, met een globale aanduiding van de invloed daarvan. Slechts weinig (kerk)historici kunnen het geduld opbrengen om daadwerkelijk na te gaan hoeveel invloed een theologische stroming heeft gehad, en hoe die invloed verliep. Wie dat geduld wel heeft, kan tot verrassende ontdekkingen komen. Rienk Klooster doet zo'n ontdekking in hoofdstuk 8 van zijn proefschrift, en wel met betrekking tot het zogenaamde 'floreenstelsel' in Friesland – globaal vertaald als het recht van belasting betalende grondbezitters om de dominee te benoemen. Klooster wordt (onder meer)

geïntregeerd door het gangbare beeld dat dit benoemingenstelsel (in 1874 door de Hervormde synode afgeschaft) gunstig uitpakte voor de invloed van de liberale en in het bijzonder de Groninger theologie. Ik permitteer mij één citaat om meteen de fijnzinnige werkwijze van de auteur te illustreren. 'Weliswaar moet worden toegegeven, dat de meeste van de hierboven genoemde beroepingskwesities dit beeld inderdaad lijken te bevestigen. Toch zijn er een aantal feiten en argumenten aan te voeren waardoor dit beeld moet worden bijgesteld en genuanceerd' (p. 284). Vervolgens analyseert de auteur uiterst nauwkeurig de benoemingen van dominees in Friesland in de betreffende periode, waarna er van het hele gangbare beeld geen spaan meer heel blijft. Zo mooi is het handwerk van de geschiedbeoefening.

Het hoofdstuk over het floreenstelsel is eigenlijk maar een toegift op dit proefschrift, dat handelt over de invloed van de Groninger theologie in Friesland in de periode 1830-1872. De auteur heeft daarbij geen genoegen genomen met bestaande beelden, die werden bepaald door G.A. Wumkes, M. Staverman en A. Algra (p. 240-242). Dus vinden we (met excuus aan de lezer dat ik van achteren naar voren werk) in hoofdstuk 7 en in elf bijlagen een grondige verantwoording van al het voorwerk dat hij heeft verricht: een inventarisatie van uit zeer uiteenlopende bronnen van alle Friese predikanten tot ca. 1900 en hun theologische ligging, en speciaal ten behoeve van zijn onderwerp lijsten van Friese leden van het Theologisch Gezelschap te Groningen, Groninger en Franeker 'flanqueurs' (theologiestudenten die hadden deelgenomen aan de tiendaagse veldtocht tegen België, en elkaar sindsdien bij reünies ontmoetten) en leden van het Friesch Godgeleerd Gezelschap.

De auteur moet vele uren in vele archieven hebben doorgebracht en van heel wat dominees publicaties, vlugschriften en brochures getraceerd, eerst om hun ligging te kunnen bepalen, en vervolgens om hun theologiseren te kunnen beschrijven. Op basis van zijn gegevens maakt de auteur per classis en voor de hele provincie lijndiagrammen van de opkomst en daling van de Groninger invloed, waardoor hij exact (en wederom in afwijking van het bestaande beeld) kan concluderen dat de Groninger richting tussen 1850 en 1870 in Friesland op haar hoogtepunt was, maar met maximaal 67,3 % Groningers in 1860, en niet de door onder meer Staverman geschatte 80 % nog in 1870. Mischien geen wereldschokkende vaststelling als we naar